

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ДЕМИДЕНКО НАДІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 638.1 (477) (092) «1775 / 1850»

**ДІЯЛЬНІСТЬ П. І. ПРОКОПОВИЧА (1775-1850)
У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ
БДЖІЛЬНИЦЬКОЇ НАУКИ**

07.00.07 – історія науки і техніки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ - 2011

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у Центрі історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук, професор,
член-кореспондент НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Державна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України,
директор

Офіційні опоненти доктор історичних наук, професор
Коцур Анатолій Петрович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, завідувач кафедри української історії
та етнополітики

кандидат історичних наук, доцент
Глоба Ольга Федорівна,
Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-
Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди», доцент кафедри біології
і методики навчання

Захист відбудеться «___» листопада 2011 р. о ___ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал)

З дисертацією можна ознайомитись у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України (03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал)

Автореферат розіслано «___» жовтня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

С.Д. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток науки не можливий без вивчення досвіду попередників. Завдячуючи діяльності особистостей, які служать її окремими віхами, здійснюється прогрес науки. Безумовно, базою для розквіту творчих сил вченого, здатного очолити й розвинути напрям науки, актуальний для конкретної історичної епохи, є соціально-економічний розвиток та накопичений науковий потенціал. Та все ж визначальна роль особистості в науці є беззаперечною.

Саме такою яскравою особистістю, непересічною постаттю в історії науки кінця XVIII - середини XIX ст. був патріарх вітчизняного бджільництва Петро Іванович Прокопович (1775-1850), який зробив відкриття, що прославили українські землі далеко за їх межами і стали міцним фундаментом для подальшого розвитку природознавства у світовому вимірі.

П.І. Прокопович увійшов в історію науки як вчений, що зробив епохальне відкриття, яке послужило водорозділом між «диким» та раціональним, або навіть науковим бджільництвом. Його зусиллями у 1814 р. вперше винайдено і сконструйовано рамковий (втулковий) вулик з рухомими рамками, роздільники для рамок та решітку для ізоляції бджолиних маток. Це дало змогу вперше в історії галузі здійснювати догляд за бджолами, не знищуючи комах та їх приплід.

Не менш вагомим виявився внесок у вивчення біології бджоли та раціональних способів їх утримання, а також організацію промислового бджільництва та удосконалення галузевої наукової термінології.

У 1828 р. П.І. Прокопович заснував першу в країні та східній частині європейського континенту школу бджільництва, яка досить швидко стала справжнім показовим центром галузевого дослідництва. Враховуючи здобутки вченого у започаткуванні системного вивчення та вирощування медоносних рослин, багато провідних істориків небезпідставно називають П.І. Прокоповича корифеєм української агрономії, а його школу бджільництва – взагалі першою сільськогосподарською школою, в сучасному її розумінні, на Наддніпрянщині. Не меншу повагу заслуговує блискуче втілення П.І. Прокоповичем усіх своїх наукових досягнень у практичну діяльність. Не випадково його власна пасіка за кількісним обсягом стала найбільшою пасікою за всю історію розвитку галузі.

Не менш актуальним є аналіз діяльності П.І. Прокоповича з огляду на недостатнє вивчення його наукових здобутків для потреб землеробства, садівництва, виноградарства, шовківництва. Поза увагою дослідників також залишилась винахідницька, просвітницька, богословська діяльність П.І. Прокоповича.

Тобто, на сьогодні відсутні комплексні роботи, де повністю відтворено життєвий шлях і багатогранну творчу спадщину вченого. Отже, актуальність дисертаційного дослідження полягає в тому, що воно систематизує, доповнює частково здійснений аналіз наукової спадщини П.І. Прокоповича і заповнює прогалини його діяльності та життєпису.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота є складовою частиною досліджень Центру історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН з теми: "Історія становлення та діяльності науково-дослідних та освітніх закладів аграрного профілю в Україні» (номер державної реєстрації 0107U003107).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у проведенні цілісного науково-історичного аналізу творчої діяльності П.І. Прокоповича у становленні та розвитку вітчизняного бджільництва кінця XVIII - середини XIX ст. та надання рекомендацій із загалу результатів дослідження.

Відповідно до мети сформовано такі **наукові завдання**:

- проаналізувати ступінь наукової розробки проблеми та її джерельну базу;
- узагальнити відомі і ввести до наукового обігу малоз'ясовані сторінки біографії П.І. Прокоповича;
- опрацювати і проаналізувати творчу спадщину П.І. Прокоповича, здійснити аналіз основних напрямів наукових досліджень ученого;
- проаналізувати педагогічну діяльність П.І. Прокоповича та її значення в підготовці висококваліфікованих кадрів для бджільницької галузі й подальшого розвитку вітчизняної науки і освіти.
- визначити періодизацію життя та наукової діяльності П.І. Прокоповича.
- дати оцінку науковому доробку П.І. Прокоповича, його значення для народного господарства, сільськогосподарської дослідної справи взагалі та бджільницької зокрема.

Об'єктом дослідження є розвиток бджільницької науки у першій половині XIX століття.

Предметом дослідження є життєвий шлях П.І. Прокоповича, його наукова, організаційна, педагогічна та суспільна діяльність.

Методи дослідження. Дисертаційна робота ґрунтується на загальнонаукових принципах історичної достовірності, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності. У виконаному дослідженні використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація, типологізація) та історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, періодизації, ретроспективний) методи. У дисертаційному дослідженні також використано методи джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

Хронологічні межі дослідження охоплюють роки життя та діяльності П.І. Прокоповича (1775-1850). Разом з тим, при відображенні багатьох аспектів проблеми використано факти, що відбувалися раніше або пізніше зазначеного періоду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше систематизовано різноманітний джерельний матеріал (архівний, літературний), який дозволяє відтворити маловідомі сторінки життя та наукової діяльності П.І. Прокоповича; проведено ґрунтовний історико-науковий аналіз творчих здобутків вченого за основними напрямками його наукової діяльності;

розкрито педагогічну діяльність вченого, здобутки школи бджільництва П.І. Прокоповича; розроблено періодизацію життя і діяльності вченого-практика; доведено незаперечну значимість його наукової спадщини для подальшого розвитку вітчизняного і світового бджільництва;

удосконалено бібліографію наукових праць про П.І. Прокоповича, доповнено джерелознавчу базу за рахунок залучення до наукового обігу маловідомих архівних матеріалів, які певною мірою висвітлюють життєдіяльність та творчі здобутки вченого.

дістав подальшого розвитку напрям української аграрної біографістики з відтворення діяльності видатних вітчизняних вчених.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії вітчизняної сільськогосподарської науки, а також при написанні галузевих підручників, навчальних посібників, словників тощо. В подальшому результати роботи можуть використовуватись у навчальному процесі при вивченні спецкурсів «Історія науки і техніки», «Історія сільськогосподарської науки», «Історія України», «Бджільництво».

Уточнені біографічні дані стануть у пригоді при укладанні довідкових та біобібліографічних видань.

Особистий внесок здобувача. Здобувачем здійснено аналіз наукового доробку П.І. Прокоповича. Викладені в дисертації наукові результати і висновки, які виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертаційної роботи були представлені та обговорені на наукових зібраннях: конференції молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки» (м. Київ, 28 травня 2009 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі України» (м. Київ, 29 жовтня 2009 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегії розвитку (м. Суми, 15-16 травня 2010 р.), третій міжнародній науковій конференції «Актуальні питання світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки» (м. Луганськ, 21 квітня 2010 р.), науково-практичній конференції викладачів та аспірантів Сумського НАУ (м. Суми, 19 травня 2010 р.), четвертій міжнародній науковій конференції «Актуальні питання світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки» (м. Луганськ, 20-21 квітня 2011 р.), V1 Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів (м. Київ, 27 травня 2011 р.), науково-практичній конференції викладачів та аспірантів Сумського НАУ (м. Суми, 17 травня 2011р.), XV1 Всеукраїнській конференції молодих учених-істориків освіти, науки і техніки (м. Київ, 18 травня 2011 р.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження знайшли відображення у 13 одноосібних наукових працях, серед яких 5 статей - у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України, 8 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертаційної роботи обумовлені метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел, що налічує 350 найменувань, 17 додатків. Обсяг основного тексту становить 157 сторінок. Загальний обсяг роботи - 217 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** висвітлено актуальність теми, її наукову новизну, зв'язок з науковими проблемами; обґрунтовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні межі та методи; наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів, а також структуру дисертації.

У першому розділі **«Сучасний стан вивчення проблеми»** з'ясовано рівень розробки даної теми, висвітлено джерелознавчу базу дослідження, здійснено систематизацію використаних джерел.

У підрозділі 1.1. **«Історіографія проблеми»** у результаті аналізу історіографічної бази дослідження праці, присвячені життєпису і творчій діяльності П.І. Прокоповича, можна поділити за хронологічним принципом на три групи: *I група* – праці, написані з 1828 по 1917 рік; *II група* – праці, написані до 1991 року; *III група* – сучасні публікації років незалежності України.

Важливою першоосновою для вивчення біографії та творчості П.І. Прокоповича є статті сучасників вченого: О.І. Покорського-Жоравко¹ та С.П. Великдана². Постать П.І. Прокоповича активно висвітлювалась у довідкових виданнях царської доби: «Иллюстрированном сельскохозяйственном словаре» (1895 р.), «Материалах для истории научной и прикладной» (1891 р.), «Русском биографическом словаре» (1910 р.)³ та ін. Значний інтерес становлять публікації М. Вишневецького, В. Волконського, О. Коренева, П. Ляліна, Д.Є. Остен-Сакена⁴, які розкривають досягнення науково-дослідної роботи в

¹Покорский-Жоравко А.И. Биографический очерк П.И. Прокоповича / А.И. Покорский-Жоравко // Труды Императорского Вольного Экономического Общества - 1876. - Т. 11. - С. 431- 434.

²Великдан С. П. Петро Іванович Прокопович / С. П. Великдан [Перекл. з рос. В. Д. Зуя] // Пасіка. - 1998. -№1. – С. 26-27.

³Иллюстрированный сельскохозяйственный словарь. Энциклопедия сельского хозяйства / Сост. С.М. Богданов. – Киев: Типография П. Барского, 1895. – С. 940-942.; Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии и соприкасающимся с нею отраслям знания преимущественно за последнее тридцатипятилетие (1850-1888) / Сост. А. Богданов. – Т. 3. - М. – 1891. – С. 37-40.; Русский биографический словарь: изд. Императорского Русского исторического общества 25-и тт. – М. – Спб. – 1896-1918. – Т. 15. – С. 16

⁴Отзыв о Школе Пчеловодства, присланный в Императорское Московское общество сельского хозяйства от Майора и кавалера Вишневенского // Земледельческий журнал. - 1833. – №. - С. 446-445;. Отзыв о школе Пчеловодства, учрежденной Г. Прокоповичем, Князя В.П. Волконского // Земледельческий журнал / В.П. Волконский. - 1833. - №5. – С.761-765; Коренев О. О заведении пчеловодства по методу Господина Прокоповича : Письмо к редактору журнала, 1 ноября 1832 г. / О. Коренев // Земледельческий журнал. – 1833. - № 10. – С. 258-268; Лялин П. Личное обозрение школы пчеловодства, открытой Господином Прокоповичем и несколько мыслей о самом пчеловодстве / П. Лялин // Земледельческий журнал. - 1829. - №27. – С. 425-446; Остен-Сакен Д.Е. Пчеловодство в с. Пальчиках / Д.Е. Остен-Сакен // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России, янв., 1862. - С. 489-502.

школі бджільництва П.І. Прокоповича та успішну діяльність її випускників.

Діяльність П.І. Прокоповича як викладача, що приділяв велику увагу морально-релігійному вихованню учнів у школі бджільництва, висвітлюють публікації секретаря Імператорського Московського сільськогосподарського товариства С.О. Маслова⁵ та А. Комарницького⁶.

Важливими працями, які характеризують переваги рамкового (втулкового) вулика П.І. Прокоповича порівняно з іншими, є книги М. Карасевича (1866 р.), В. Краузе (1887 р.), О. Андріяшева (1887 р.)⁷.

Загальну характеристику діяльності П.І. Прокоповича можна почерпнути в «Указателе статей по пчеловодству с 1741 по 1890 год»⁸ та «Летописи русского пчеловодства с 912 по 1912 год»⁹, де вказано, що праці П.І. Прокоповича були першими вітчизняними публікаціями з бджільництва в російських часописах.

Значний внесок у популяризацію діяльності вченого-бджоляра зробив В. Різниченко, праці якого висвітлюють біографію та наукові здобутки П.І. Прокоповича¹⁰.

II-й період (1917-1991рр.) характеризується виходом монографій з історії бджільництва О. Курочкина (1922 р.), Т. Юрченка (1926 р.), С.О. Розова (1972 р.), І. А. Шабаршова (1986 р.)¹¹, окремі розділи яких розкривають діяльність П.І. Прокоповича як видатного дослідника і блискучого практика. Всі довідкові видання радянської доби, як універсального так і галузевого характеру, вміщують біографічні нариси про П.І. Прокоповича.

Діяльність П.І. Прокоповича як дослідника кормової бази, біології

⁵Маслов С. О пользе нравственного воспитания в Школе Пчеловодства / С.О. Маслов // Земледельческий журнал. – 1835. - №2. – С. 281- 292.

⁶Комарницкий А. О пчеловодстве, как христианско-народном промысле, в России вообще, и в Новороссийском крае и Бессарабии в особенности / А. Комарницкий. – Одесса: Типография Францова и Нитче, 1856. - С.33-41.

⁷Карасевич Н.Л. Естественная история пчелы и главные правила пчеловодства / Н.Л. Карасевич. - С-Петербург: Типография В. Безобразова, 1866. – 292 с.; Краузе В. Руководство к теоретическому и практическому пчеловодству / В.Краузе. – М.: Издание книгопродавца А.И. Глазунова, 1860. - 407с.; Андряшев А. О системах или методах пчеловодства как в рамочных ульях, так и в дуплянках / А. Андряшев. - Изд-е Русского общества пчеловодства. – К.: Типография И.Чоколова, 1898. – 23 с.

⁸Шавров И. С. Указатель статей по пчеловодству с 1741 по 1890 год.: Приложение к журналу «Русский пчеловодный листок» / И.С. Шавров. – С. Пб : Императорское Вольное Экономическое общество, 1890. – 96 с.

⁹Попов В.П. Летопись русского пчеловодства (с 912 до 1912 г.) / В.П. Попов. – Пенза, 1913. – С.20, 28.

¹⁰Різниченко В. Петро Прокопович - батько українського раціонального бджільництва / В. Різниченко // Земляки, достопамятні уродженці землі Конотопської. – Вип. 11. – К.: Вид-во 1-ої Київ. Друку. Спілки, 1916. -16 с.; Різниченко В. Петр Иванович Прокопович, отец украинского рационального пчеловодства (к 100-летию со времени изобретения первого улья) / В. Різниченко. – СПб., 1915. – 15 с.;

¹¹Курочкин А. Я. Исторический очерк пчеловодства с биографиями знаменитых деятелей по пчеловодству / А. Я. Курочкин [переклад у 1991 р. без змін].- 1922. – 116 с. ; Юрченко Т. Короткий нарис історії українського пасічництва / Т. Юрченко. – Прилуки: Держдрукарня ім. Раковського, 1926. - 44 с.; Розов С.А. Очерки по истории отечественного пчеловодства / С.А. Розов // Вестник научно-исследовательского института пчеловодства. – Рязань, 1972. - № 21. – 111с.; Шабаршов И. А. Ученые пчеловоды России / И.А. Шабаршов. – М.: Агропромиздат, 1986. - С.7-36.

бджоли висвітлена у публікаціях провідних російських фахівців з бджільництва С.В. Жданова, Я.С. Голицина, А.Ф. Губіна¹².

Певний інтерес становлять статті, підготовлені співробітниками Батуринського музею «Гетьманська столиця», Чернігівського історичного та Конотопського краєзнавчого музеїв, що дають загальну характеристику діяльності П.І. Прокоповича. Доповнюють відомості про вченого статті місцевих дослідників-краєзнавців, які здебільшого друкувались до його ювілейних дат.

Сучасний період незалежності України характеризується посиленням інтересу до постаті видатного вченого-практика, активним висвітленням діяльності П.І. Прокоповича на сторінках періодичних видань. Публікації про нього, як про непересічну особистість, з'являються не лише у фахових, а й у науково-популярних та суспільно-політичних виданнях.

Довідкові українські видання: «Універсальний словник-енциклопедія» (1999 р.), меморіальний альманах «Народжені Україною» (2002 р.) обмежуються стислими даними лише про його загальновідоме відкриття – рамковий вулик.

Заслужують на увагу видання сучасних дослідників з історії бджільництва В.Т. Скуратівського¹³, О.Г. Сергієнка¹⁴, в яких подаються біографія та наукові досягнення П.І. Прокоповича. Цінною для вивчення історії розвитку бджільництва є книга Л.І. Боднарчука та Т.А. Соломахи, в якій наводиться вичерпна характеристика понад 50 систем вуликів. Окремий розділ книги присвячений біографії П.І. Прокоповича та винаходу ним вулика з рухомими рамками¹⁵. 220-й річниці від дня народження П.І. Прокоповича був повністю присвячений 6-й номер Львівського часопису «Український пасічник» з розвідками про біографічні дані вченого, вивчення ним кормової бази для бджіл та ін. Цінною для висвітлення впливу діяльності П.І. Прокоповича на розвиток бджільницької галузі у державі є публікація Л.Е. Раковського¹⁶.

Певний доробок в увіковічення пам'яті вченого-новатора внесла науково-практична конференція «Видатні діячі Батуринського краю», присвячена 230-й річниці від дня народження П.І. Прокоповича (2005 р.), організована Чернігівським державним педагогічним університетом та Батуринським державним історико-культурним заповідником «Гетьманська столиця». Серед

¹² Жданов С. В. Прокопович как исследователь / С.В.Жданов // Пчеловодство. – 1950. - №3. – С.13 – 19.; Голицын Я.С. Улей и метод Прокоповича (135- ление со дня изобретения) / Я.С. Голицын // Пчеловодство. – 1950. - №3, С. 10-12; Губин А.Ф. Петр Иванович Прокопович / А.Ф. Губин // Пчеловодство. – 1950. - №3. – С. 2-4.

¹³ Скуратівський В. Т. Геніальний бджоляр Петро Прокопович / В. Т. Скуратівський // Берегиня. - 1997. - №3-4. - С. 72-94.

¹⁴ Сергієнко О.Г. Нариси історії бджільництва на Слобожанщині / О.Г. Сергієнко. – Харків. – 2007. – С.45-48.

¹⁵ Боднарчук Л.І., Соломаха Т.А. Вулики. Історія створення та різні системи / Л.І. Боднарчук Л.І., Соломаха Т.А. – К.: Фітосоціоцентр, 1998. – С.31 – 41.

¹⁶ Раковський Л.Е. П.І. Прокопович – засновник окультуреного бджільництва на Чернігівщині / Л.Е. Раковський // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 2002. – Вип.5. – С.21-32.

сучасних дослідників творчої спадщини вченого необхідно згадати В.Д. Зуя, який протягом останніх десятиліть збирав і перекладав на українську мову статті П.І. Прокоповича. Результати своїх розвідок він друкував у фахових журналах з бджільництва.

Решта публікацій, що розглядають окремі віхи життя та творчості П.І. Прокоповича мають здебільшого констатуючий характер. Повною мірою це стосується захищених дисертацій, що розглядають історію галузі. Характерним прикладом цього є дисертація Г.Л. Боднарчука «Становлення та розвиток бджільництва в Україні».¹⁷

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» зазначається, що пошук за темою дослідження значно ускладнювався тим, що майже всі документи, які стосувались життя і діяльності П.І. Прокоповича: його листи, ділові папери, бібліотека були пограбовані та знищені у 1879 р. Персональний архів П.І. Прокоповича відсутній. Однак, у результаті послідовних пошуків вдалося виявити певну низку цінних документів у Центральному Державному історичному архіві України, Центральному архіві вищих органів влади й управління, Державному архіві Чернігівської області, Державному архіві Одеської області. Значний інтерес становлять фонди канцелярії Чернігівського цивільного губернатора, де зберігаються листи з Міністерства державних маєтностей, що засвідчують підтримку діяльності П.І. Прокоповича і контроль за набором учнів до школи та їх працевлаштування. Залучались листи вченого до Чернігівського губернатора, губернських і повітових земств. Великий інтерес становлять документи ЦДІАУ, що подають характеристику навчального процесу в Києво-Могилянській академії у період навчання в ній П.І. Прокоповича (1786-1794).

Цінними для висвітлення невідомих сторінок його біографії є документи Конотопського краєзнавчого музею – рукописи праць П.І. Прокоповича та С.П. Великдана. Важливим доповненням до висвітлення біографії П.І. Прокоповича є його заповіт, що зберігається у фондах Чернігівського історичного музею, а також портрет вченого, написаний приблизно в першій чверті XIX ст., виконаний невідомим художником. Інших портретів до нашого часу не збереглося.

Підґрунтям джерельної бази для написання дисертаційної роботи стали праці П.І. Прокоповича, завдяки яким була відтворена цілісна картина його наукових інтересів та досягнень, світогляду вченого. Пошук опублікованих робіт дослідника проводився у фондах таких бібліотек: Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАНУ, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.В. Короленка, наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, бібліотеки Харківської ветеринарної академії, Національної бібліотеки ім. М. Горького. Статті П.І. Прокоповича, які він друкував з 1827 по 1850 рік, були знайдені у різних періодичних виданнях

¹⁷ Боднарчук Г.Л. Становлення та розвиток бджільництва в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.с.-г. наук / Г.Л. Боднарчук. – К.: ДНСГБ НААН, 2011. – 21 с.

царської Росії: «Земледельческом журнале», «Журнале сельского хозяйства и овцеводства», «Трудах Императорского Вольного экономического общества», «Записках Императорского общества сельского хозяйства Южной России», «Земледельческой газете» та ін.

Зазначені джерела доводять значний внесок П.І. Прокоповича в становлення та розвиток бджільницької науки у світовому контексті. Виявлені й опрацьовані джерела становлять документальне забезпечення досліджуваної проблеми, а комплексне використання їх стало підставою для досягнення мети дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.3 «Методологічні засади дослідження» зазначається, що вони ґрунтуються на пріоритеті документів, які дають змогу всебічно проаналізувати життя та творчу діяльність П.І. Прокоповича. Методологічні підходи до розгляду теми визначилися специфікою об'єкта та предмета дослідження, його метою і завданнями.

У другому розділі «Життєвий і творчий шлях П.І. Прокоповича» висвітлено життєвий шлях і становлення його як вченого.

У підрозділі 2.1 «Життєвий шлях вченого» йдеться про родовід П.І. Прокоповича, бо саме він забезпечує формування особистості й духовної спадковості у наступних поколіннях. Пращури майбутнього вченого належали до козацької старшини. П.І. Прокопович народився 29 червня (12 липня) 1775 р. в с. Митченки Конотопського повіту Чернігівської губернії в сім'ї священника - дворянина. Під час навчання в богословському класі Києво-Могилянської академії (1786-1794) П.І. Прокопович виявив високі здібності до навчання, добре оволодів латинською, грецькою та деякими іншими європейськими мовами. З 1794 по 1798 рік перебував на військовій службі. З 1800-го року зробив перші кроки у бджільництві на власному хуторі неподалік с. Митченки Чернігівської губернії. На основі проведених численних дослідів з вивчення бджіл, у 1803 року розпочав писати твір «Записки про бджільництво».

У результаті характеристики життєвого і творчого шляху вченого розроблено періодизацію: 1. Період становлення П.І. Прокоповича як вченого-практика (1800-1827). 2. Період найвищого підйому наукової і освітянської діяльності (1827-1850).

У підрозділі 2.2 «Формування наукових поглядів вченого» вказується, що становлення П.І. Прокоповича як вченого відбувалось в епоху, коли правляча верхівка і російське дворянство перебували в полоні західноєвропейської культури. Вплив Заходу був настільки великим, що майже жодний російський винахід того часу не знаходив на батьківщині своєчасного визнання і підтримки. П.І. Прокопович прагнув впроваджувати прогресивні методи у своїй науково-освітній діяльності, які керуючий консервативно-патріархальний лад на той час ще не готовий був прийняти. Сприятливу роль у популяризації діяльності П.І. Прокоповича відіграло близьке розташування його маєтку до Батурина, куди, як до колишньої гетьманської столиці, приїздило багато видатних діячів.

Наполегливо працюючи розумово і фізично, вивчивши природничі науки, критично проаналізувавши погляди визнаних вітчизняних і зарубіжних авторитетних постатей у галузі бджільництва, П.І. Прокопович створив власну науку про бджіл, досягнення якої блискуче підтверджував багаторічною практикою на своїй пасіці.

У третьому розділі **«Основні напрями наукових досліджень П.І. Прокоповича»** висвітлюються досягнення в бджільницькій науці і практиці. П.І. Прокоповича. В підрозділі 3.1 *«Винахід рамкового вулика»* вказано про винахід у 1814 р. рамкового (втулкового) вулика, який мав рухомі рамки та решітку для ізоляції маток, що дало можливість здійснювати раціональний догляд за бджолами. П.І. Прокоповичу вдалося першому у світі отримати чистий мед без домішок. Свій вулик П.І. Прокопович назвав «втулковим», бо у ньому були втулки – дощечки, котрі закривали отвори позаду вулика. Через них можна було спостерігати за життям бджіл, впливати на його протікання.

Сучасні вулики різняться між собою форматом рамок, способом розміщення їх у вулику, розташуванням стільників. Проте їх прообразом є рамковий вулик українського вченого П.І. Прокоповича. Вуликова рамка П.І. Прокоповича поклала початок іншим відкриттям бджолярів, стала поштовхом до створення вуликів нових конструкцій, прискорила винахід штучної вощини і медогонки. Ці винаходи послужили основою розвитку в усьому світі раціонального ведення бджільництва.

У підрозділі 3.2 *«Вивчення медоносної флори»* показано, що П.І. Прокопович був одним із перших дослідників, хто започаткував спеціальне вивчення медоносних рослин на українських землях. Розуміючи значення медоносної рослинності для розвитку бджільництва, він досить ретельно вивчав її, розробляв раціональні прийоми використання, культивував і збагачував новими видами. Дослідник прагнув на основі багаторічних спостережень знайти залежність між медозбором і погодними умовами. Таким чином він став вивчати кормову базу для бджіл, причому ще в той час, коли природних медоносів було вдосталь. За результатами своїх спостережень він зробив два дуже важливі висновки: 1) на одну десятину землі необхідно ставити не більше двох вуликів, 2) лише такі сильні медоносні рослини, як синяк, дозволяють збільшити кількість сімей до 25-45.

П.І. Прокопович першим започаткував у великих масштабах посіви медоносних рослин поблизу своїх пасік. З усіх рослин він найбільш виділяв синяк, котрий називав «царем медоносів», бо він за своєю нектаро-продуктивністю багатший від гречки у 25 разів. Гектара квітучого синяку достатньо, щоб отримати мед для 20 бджолиних сімей. Мед з нього досить високої якості, з чудовим запахом, довго не кристалізується. З насіння отримують цінну олію. Розвинена коренева система синяку добре розпушує землю. Вчений розкрив у цій рослині багато корисних якостей: 1) він є гарним попередником для зернових; 2) добре витримує посуху. Так, протягом двох

засушливих років (1874, 1875), бджолині сім'ї на пасіках П.І. Прокоповича збереглися завдячуючи саме великим плантаціям синяку.

Для проведення дослідів П.І. Прокопович отримував насіння медоносів з різних міст країни та із-за кордону, розмножував і наділяв ним інших пасічників. Вчений-практик постійно піклувався питаннями поліпшення якості меду (смаку, аромату). Особливо високо цінував мед з Криму та Уралу.

Не менш важливими для галузі стали висновки П.І. Прокоповича про залежність між медозбором і проходженням планет. Він вважав, що планета Юпітер діє позитивно на медозбір, а планета Сатурн - негативно.

Поліпшення кормової бази для бджіл стало однією з постійних турбот бджолярів наступних поколінь. Беручи до уваги зауваження П.І. Прокоповича, який у питаннях покращення медоносних «пасовищ» діяв, виходячи із загальних інтересів народного господарства, прагнув підібрати для цієї мети такі рослини, які б давали не лише нектар, а й іншу сільськогосподарську продукцію, сучасні вчені пропонують вводити медоносні рослини у суміші кормових трав, у полезахисні лісові смуги, висаджувати медоносні кущі та дерева на ділянках неподалік пасік, у населених пунктах, поблизу доріг, по берегах річок, тим самим збагачуючи медоносну флору, деякою мірою формуючи екологічно збалансований агроландшафт.

У підрозділі 3.3 *«Засоби боротьби з інфекційною хворобою бджіл – гнильцем»* зазначається, що лікування цих комах за П.І. Прокоповичем теж визначальною мірою базувалось на його винаході розбірного вулика.

У статті *«О гнильце»* (після опублікування якої в *«Земледельческом журнале»* П.І. Прокоповича було обрано членом-кореспондентом Московського сільськогосподарського товариства, вчений вказував, що гнилець розпізнається: 1) за незвичайною смертністю комах (від 10 до 30 бджіл за добу); 2) за смердючим запахом; 3) за «похмурим» виглядом гнізда і розплоду; 4) за гнильцевими рештками; 5) за гнилістю бджолиного розплоду. За його спостереженнями здорові сім'ї частіше заражаються гнильцем через вошину і мед. Крім того, занести інфекцію у гніздо можуть і бджоли-зłodійки.

Для боротьби з гнильцем вчений запровадив простий і разом з тим ефективний метод - перегін бджіл до іншого вулика. Таким чином, бджоли, вигнані із гнильцевих вуликів і витримані два дні без їжі, назавжди виліковуються від хвороби. Крім того, багаторічними дослідженнями П.І. Прокопович довів, що джерело самої інфекції знаходиться в сотах, у медові.

У підрозділі 3.4. *«Зимівля бджіл за методами П.І. Прокоповича»* вказано, що аналіз спадщини вченого дає підстави стверджувати, що він більше як 180 років тому винайшов і широко впроваджував у практику ефективний і надійний спосіб зимівлі бджолиних сімей: в опалюваних омшаниках. Вчений-практик був категорично проти зимівлі бджіл на волі, бо така зимівля приносить збитки для галузі. У розроблених ним омшаниках обов'язково повинні бути грубки, особливо у морозні зими. Не менш значущою умовою утримання омшаника

були душники, що регулювали вентиляцію при підвищенні концентрації вуглекислого газу.

Для сучасного ведення бджільництва продовжують залишатись актуальними рекомендації П.І. Прокоповича про розташування вуликів в омшаниках. Свої втулкові вулики він не ставив, а клав в омшанику донизу, а стінкою з втулками - догори. Для оптимальної вентиляції вчений піднімав втулки так, щоб були щілини для виходу повітря з вулика. Таким чином, бджолам забезпечувалась плавна вентиляція знизу-догори при підвищеній температурі в омшанику. Щілини у корпусі вулика над клубом запобігали створенню надмірно високої температури і зайвої вологості у гнізді. Отже, усувалися умови для передчасного пробудження сімей, які, незважаючи на доволі високу температуру в омшанику, зберігали стан глибокого спокою. Також забезпечувалось економне споживання меду бджолами. За такого розташування вуликів пасічник мав змогу протягом зими спостерігати за життям бджолиних сімей.

У підрозділі 3.5 «Вчення про бджолині матки» вказано, що П.І. Прокоповичу за результатами багаторічних досліджень вдалося зробити новаторські висновки щодо наукового уявлення про бджолину сім'ю як єдиний самостійний біологічний об'єкт з високорозвинутою системою, з чітким розподілом обов'язків між комахами. Він також описав склад бджолиної сім'ї. Найбільшу увагу дослідник приділяв основі сім'ї – бджолиній матці.

П.І. Прокопович встановив ступінь плодовитості матки. В результаті прийшов до висновків, що з 1 квітня по 1 жовтня, тобто в період інтенсивного відкладання, матка відкладає 104 000 яєць. Вчений-практик доводить, що саме від особливостей матки («цариці») залежать кращі чи гірші якості всієї бджолиної сім'ї. П.І. Прокопович довів, що матки мають жало, яке різниться від жала робочих бджіл тим, що на ньому немає зазубрин, і тому матки можуть жалити декілька разів підряд, і, ужаливши, не помирають, на противагу робочим бджолам. Яд жала бджолиної матки не стільки пекучий, як яд робочих бджіл і не спричиняє напухання.

П.І. Прокопович був першим дослідником в історії світового бджільництва, хто вивчив і описав різновиди маток. Він виділив 5 видів маток: матка добра; трутнева; матка стара (перестаріла); скалічена; свищева, або самовиплоджена.

Як досвідчений практик він радив пасічникам вчасно замінювати маток, оскільки із п'яти їх видів, за його визначенням, лише добра матка може забезпечити повне процвітання свого сімейства, а інші чотири види - його гублять. Таким чином, вчення П.І. Прокоповича про різновиди бджолиних маток дало можливість фахівцям не тільки позитивно впливати на протікання життя бджолиної сім'ї, а й підвищувати її медоносність.

У четвертому розділі «Освітнянська і популяризаційна діяльність П.І. Прокоповича» досліджено, що він фактично стоїть у витоках вітчизняної системи освіти з підготовки бджолярів у сучасному її розумінні. У підрозділі 4.1 «Організація підготовки фахівців для бджільницької галузі» вказується, що у

1828 р. П.І. Прокопович з дозволу Міністерства внутрішніх справ, яке на той час опікувалось веденням сільського господарства в країні та за підтримки Імператорського Московського товариства сільського господарства, заснував першу в Російській імперії і Східній Європі школу бджільництва, яка впродовж 52 років (23 - за життя її фундатора) підготувала близько 1000 відповідних фахівців. У школі, крім бджільництва, П.І. Прокопович також навчав учнів основам ведення городництва, виноградарства, квітникарства. В організаційних підходах щодо підготовки майбутніх пасічників він наполегливо акцентував увагу на їхньому вмінні вирощувати медоноси. Випускники школи повертались після навчання не тільки з необхідними знаннями, а й з насінням медоносних рослин. Тому окремі дослідники вважають школу бджільництва П.І. Прокоповича однією з перших сільськогосподарських освітніх закладів на теренах України, де було започатковано агрономічну освіту, а самого П.І. Прокоповича, взагалі, називають корифеєм української наукової агрономії.

У підрозділі 4.2 *«Дослідницька діяльність у школі бджільництва П.І. Прокоповича»* доведено, що пасіка, яка існувала при школі, була першою вітчизняною спеціалізованою дослідною лабораторією з бджільництва. Для проведення експериментів вчений-експериментатор виділив 1 500 власних вуликів. У школі учні вивчали все, що стосувалося життя бджіл: медоносні рослини, продуктивність сімей, штучне розмноження, особливості поведінки цих комах, годівлю, хвороби та ін. Для успішного проведення експериментів у 1834 р. Московське товариство сільського господарства подарувало вченому мікроскоп Й. Фраунгофера, а Міністерство державних маєностей – мікроскоп Ш. Шевальє.

У підрозділі 4.3. *«Наукова школа П.І. Прокоповича»* висвітлено діяльність випускників школи бджільництва, які пропагували на теренах держави та за її межами передові наукові методи ведення бджільництва. Деякі випускники започатковували діяльність власних шкіл, а для окремих приклад П.І. Прокоповича став поштовхом для системної наукової діяльності. Серед таких корифеїв вітчизняного бджільництва: І.С. Пономарьов, Я.О. Костенецький, О.І. Покорський-Жоравко, С.П. Великдан. На основі досвіду, набутого на дослідних пасіках П.І. Прокоповича, О.І. Покорський-Жоравко видав книгу *«Опис російського догляду за бджолами»* (1841 р.), І.С. Пономарьов - підручник *«Практична настанова з пасічництва»* (1849 р.). С.П. Великдан з 1850 по 1879 рік керував школою бджільництва, перевівши її з 2-річного на 3-річний термін навчання, опублікував близько 50 праць з бджільництва.

У підрозділі *«4.3. Просвітницька діяльність П.І. Прокоповича»* розкрито позицію вченого як громадянина і патріота, що був палким і послідовним популяризатором передових методів бджільництва. У своїх статтях П.І. Прокопович сміливо ставив питання про подальший розвиток бджільництва як справу державної ваги.

Багатогранність таланту вченого підтверджується маловідомими його відкриттями в інших галузях сільського господарства: виготовив безколісний плуг, косу, хлібозбиральну машину, пристрій для плавання проти течії та ін.

П.І. Прокоповичу, випускникові богословського класу Києво-Могилянської академії, був притаманний далекоглядний, філософський підхід до всіх сфер людського буття. Він бачив розвиток бджільницької науки через призму морально-релігійних засад. Саме на них базувалось проведення уроків у школі бджільництва П.І. Прокоповича.

У підрозділі 4.4. «Визнання творчої спадщини П.І. Прокоповича, як національного надбання» вказано, що у 1829 р. за видатні відкриття на ниві бджільництва вчений був обраний дійсним членом Московського товариства сільського господарства і нагороджений ним срібною медаллю. У 1831 році П.І. Прокоповича обирають дійсним членом Імператорського Вільного Економічного товариства. За загальнокорисну працю та успіхи у школі бджільництва в 1832 р. вченого було відзначено золотими медалями Московського товариства сільського господарства та Імператорського Вільного Економічного товариства. Через десять років Височайшим повелінням П.І. Прокоповича нагороджено орденом Святого Володимира 4-го ступеня. Однак справжнє національне визнання його заслуг перед українським народом офіційно відбулося у 1975 році, коли Дослідній станції бджільництва у м. Гадяч було присвоєно ім'я П.І. Прокоповича. З 1992 року Український науково-дослідний інститут бджільництва (нині ННЦ «Інститут бджільництва НААН») носить ім'я видатного вченого-бджоляра, а 2000-й рік був проголошений ЮНЕСКО роком П.І. Прокоповича.

П.І. Прокопович є визнаним класиком бджільницької науки у світовому вимірі. Його творчі напрацювання продовжують знаходитись у науковому кругообігу. Вивчаючи їх такими, якими вони були написані, маємо змогу увійти у світ його уявлень і переконань, глибоко осмислити життєвий подвиг дослідника, що демонструє велич цієї людини, яка воістину є національною гордістю на пантеонах слави України.

ВИСНОВКИ

1. Історіографічний аналіз за темою дисертаційної роботи засвідчив, що дотепер відсутнє комплексне узагальнююче дослідження життєвого шляху, науково-практичної, освітянської та популяризаційної діяльності вітчизняного вченого в галузі бджільництва П.І. Прокоповича (1775-1850). Системне використання джерельної бази, яку склали архівні матеріали та опубліковані джерела, дало можливість всебічно висвітлити діяльність П.І. Прокоповича, репрезентувати творчий доробок ученого, встановити його внесок у розвиток вітчизняної і світової бджільницької науки. Завдяки визначенню методологічної основи дисертаційного дослідження вдалося опрацювати джерельну базу, проаналізувати та впорядкувати отриману інформацію, що дало можливість досягти поставленої науково-дослідної мети.

2. З'ясовано та охарактеризовано умови становлення П.І. Прокоповича як особистості у православній сім'ї в системі духовних цінностей своєї епохи, формування його наукового світогляду в роки навчання у Києво-Могилянській академії, а також громадсько-політичних поглядів під час проходження військової служби в армії генералісімуса О. Суворова.

3. Уперше систематизовано творчу спадщина П.І. Прокоповича, яку умовно можна поділити на десять напрямів: шість - для потреб розвитку галузі бджільництва та чотири - їх супроводжуючих.

Основні напрями творчої діяльності П.І. Прокоповича

№ п/п	Напрямок творчої діяльності	Опубліковані наукові праці	Рік опублікування
	2	3	4
1	Винахід рамкового вулика	«О пчеловодстве»; «О модели составного из 4 ящичков улья»; «О втулочном улье»; «Замечания о новом улье»	1827 1836 1841 1843
2	Лікування інфекційних хвороб бджіл	«О гнильце»	1827
3	Вивчення медоносних рослин	«О взятках для пчел или взяточном времени и причинах оное производящих»; «О разведении для пчел Синяка, echium lgare, растения медоносного и маслoбойного»; «О рапсе, или полевой сурепице, как пище для пчел»; «О медоносных цветочных растениях»	1833 1833 1845 1845
4	Вчення про бджолині матки	«О матках пчелиных»; «О семействах пчелиных»; «Опыт размножения одного семейства пчел, давшего в 1828 г. значительный сбор меда и наблюдения над плодoвитостью пчелиной матки»	1828 1828 1828
5	Зимівля бджіл	«О различных осенних и зимних предметах при пчеловодстве»; «Уроки, преподаваемые в школе пчеловодства Господина Действительного члена Прокоповича»; «О потере пчел от худого содержания их зимою»	1829 1829 1838

6	Землеробство, тваринництво	«О состоянии хлебопашества и скотоводства в Малороссии»; «Наблюдения над посевом небесного ячменя Бухарской пшеницы и дикорастущей гречки»; «О новом способе кошения ржи»; «О заведении винограда: уроки, составленные госп. Прокоповичем для его учеников»; «О хлебокошении»	1827 1832 1834 1847 1847
7	Винаходи технічних засобів для землеробства	«О хлебожатвенной машине, изобретенной г. Прокоповичем и о заведенной им школе пчеловодства»; «О бесколесном плужке г. Прокоповича»	1837 1837
8	Освітня діяльність	«Об открытии школы пчеловодства близ Батурина в с. Митченках»; «О действиях Школы Пчеловодства, учрежденной близ Батурина»; «Записка об определяемых в школу учениках»	1828 1829 1837
9	Популяризаційна діяльність	«Об упадке пчеловодства в Малороссии»; «Политические действия при управлении пчелиным заводом» «Взгляд на пчеловодство и на выгоды оным доставляемы»; «Мысли о пасечном и бортевом пчеловодстве»; «Историческое обозрение пчеловодства в имении П.И. Прокоповича»	1827 1830 1829 1843 1846
10	Богословська діяльність	«О промысле пчеловодства и лице, управляющим оным»; «О познании предметов, потребных для прочного пчеловодства»; «О худых качествах надзирателей за пчелами (пасечников): Чтения»	1835 1835 1848

4. Доведено, що П.І. Прокопович започаткував системну освіту в галузі бджільництва, створивши першу в Росії і Східній Європі школу бджільництва, яка підготувала близько 1 000 фахівців, що мали великий вплив на впровадження передових методів догляду за бджолами в Україні і світі. Встановлено, що П.І. Прокопович першим в історії вітчизняного бджільництва започаткував проведення спеціалізованих наукових досліджень у школі. Саме із подібного типу навчальних закладів брали свій початок майбутні дослідні установи. Висвітлена діяльність послідовників П.І. Прокоповича: О.І. Покорського-Жоравко, С.І. Пономарьова, Я.І. Костенецького, С.П. Велик-дана, які на високому рівні репрезентували науково-дослідну працю вчителя як

у Росії, так і за кордоном, зробили вагомий внесок у подальший розвиток вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи і практики.

5. Доведено, що школа бджільництва П.І. Прокоповича є однією з перших сільськогосподарських шкіл на теренах Наддніпрянщини, де була запроваджена вітчизняна агрономічна освіта. Учні школи П.І. Прокоповича, крім бджільництва, опановували мистецтво садівництва, городництва, квітникарства, виноградарства, успішно вивчали питання вирощування та культивування медоносних рослин.

6. Показано, що участь П.І. Прокоповича у суспільно-культурному житті українського народу, відстоювання його національних інтересів у межах Російської імперії були спрямовані на утвердження повноправного культурного, соціального і політичного статусу української науки, освіти, на розвиток і легалізацію державної мови у навчальних закладах.

7. Встановлено, що П.І. Прокопович, як вчений і громадянин з активною життєвою позицією, наполегливо популяризував передові методи бджільництва, ставив питання розвитку бджільництва як справу державної ваги. П.І. Прокопович розробив і запропонував цілу систему заходів щодо успішного розвитку галузі, які виклав у 50 статтях, що вирізнялися великою далекоглядністю.

8. Показано, що для П.І. Прокоповича, який пройшов восьмирічний курс навчання у богословському класі Києво-Могилянської академії, морально-релігійні засади залишались першоосновою у розвитку бджільницької науки. Саме вони надавали можливість вченому творити, не порушуючи гармонії в природі, дбайливо ставитись до бджіл, на противагу всім своїм попередникам. Свої релігійні, богословські погляди П.І. Прокопович проголошував під час уроків у школі, які сприяли духовному зростанню учнів, що в свою чергу в подальшому позитивно впливало на їхню наукову і практичну діяльність.

9. З'ясовано, що творча спадщина П.І. Прокоповича донині не втратила своєї актуальності, про що свідчать як багаторічне використання його винаходів, так і правильність зроблених ним передбачень в галузі бджільництва. Встановлено, що вшанування пам'яті вченого-бджоляра сприяє процесу збереження історичної пам'яті про видатного вченого і необхідне для подальшого розвитку теорії і практики бджільництва як в Україні, так і в усьому світі.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Результати даної дисертаційної роботи можуть бути використані при підготовці галузевих підручників, навчальних посібників, довідників, конспектів лекцій з історії науки й техніки, історії сільськогосподарської науки.

На основі одержаних результатів пропонується:

1. Підготувати та видати біобібліографічний покажчик та монографію про життя і діяльність П.І. Прокоповича.
2. Перевидати фундаментальні праці П.І. Прокоповича мовою оригіналу, актуальність яких не втрачено досьогодні.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Демиденко Н. М. Життєвий і творчий шлях П. І. Прокоповича – патріарха вітчизняної бджолярської науки / Н. М. Демиденко // Історія науки і біографістика. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_demydenko.pdf. – Заголовок з екрану.
2. Демиденко Н. М. Недосліджені сторінки родоводу видатного вченого-бджоляра Петра Прокоповича (1775-1850) / Н. М. Демиденко // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць / Дніпропетровський національний ун-т ; ДНСГБ УААН ; Відділення історії та методології освіти, науки і техніки АН Вищої освіти України ; Комісія з історії науки і техніки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 80 – 87.
3. Демиденко Н. М. Перша вітчизняна школа бджільництва / Н.М. Демиденко // Історичні записки : зб. наук. праць / Міносвіти і науки України ; Східноукраїнський національний ун-т. ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2009. – Вип. 21. – С. 59 – 64.
4. Демиденко Н. М. Богослов'я у творчості видатного вченого - бджоляра П.І. Прокоповича (1775-1850) / Н. М. Демиденко // Історія науки і біографістика. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/INB/2011-2/11_demydenko.pdf. – Заголовок з екрану.
5. Демиденко Н. М. Життєвий шлях та творча діяльність вченого-бджоляра П.І. Прокоповича (1775-1850): історіографія проблеми / Н. М. Демиденко // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук праць / Відп. редактор О. Я. Пилипчик. – К., 2010. – Вип.50. – С. 56-64.
6. Демиденко Н. М. П. І. Прокопович – винахідник / Н. М. Демиденко // Національна сільськогосподарська бібліографія як складова програми інформатизації аграрної галузі України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 жовт. 2009 р.) / УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – С. 143 – 145.
7. Демиденко Н. М. П.І. Прокопович (1775-1850) як організатор та популяризатор раціонального бджільництва на Наддніпрянщині / Н. М. Демиденко: матеріали. п'ятої конференції молодих учених та спеціалістів (Київ, 28 травн. 2009 р.) : З нагоди 125-річчя створення Полтавського інституту агропромислового виробництва ім. М. І. Вавилова. // Історія освіти, науки і техніки в Україні – К., 2009. – С. 56 – 58.
8. Демиденко Н. М. Діяльність місцевих органів управління Чернігівської губернії у процесі поширення освіти населення у першій половині ХІХ ст. на прикладі школи П. І. Прокоповича / Н.М. Демиденко: матеріали Міжнар. наук. практ конф. «Держава і право: проблеми становлення і стратегії розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 15-16 травн. 2010 р.) / Сумська філія Харківського ун-ту МВС України. – Суми, 2010. – С. 51.
9. Демиденко Н. М. Вчення П. І. Прокоповича (1775-1850) про різновидність маток та їх роль в організації діяльності бджолиного сімейства / Н. М. Демиденко: матеріали третьої Міжнар. наук. конф. «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки»:

матеріали (Луганськ, 21 квітн. 2010 р.) / Міносвіти і науки України; Східноукраїнський національний ун. ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2010. – С. 31 – 33.

10. Демиденко Н. М. З історії вивчення медоносних рослин на Наддніпрянщині в першій половині XIX століття / Н. М. Демиденко : матеріали наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (Суми, 20 квітн. 2010 р.,). Т. III. – Суми, 2010. – С. 213. – Режим доступу: www.sau.sumy.ua/nauka/konfer/6.pdf. - Заголовок з екрану.

11. Демиденко Н. М. З історії винаходу першого у світі рамкового вулика П.І. Прокоповича (1775-1850) / Н. М. Демиденко : матеріали наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (Суми, 20-29 квітн. 2011 р.). Т. II. – Суми, 2011. – С. 3. – Режим доступу: www.sau.sumy.ua/nauka/konfer/6.pdf. – Заголовок з екрану.

12. Демиденко Н. М. Жінки в історії розвитку вітчизняного бджільництва / Н. М. Демиденко: матеріали четвертої Міжнар. наук. конф. «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки (Луганськ, 20-21 квітн. 2011 р.) / Міносвіти і науки України; Східноукраїнський національний ун. ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2011. – С. 40 – 42.

13. Демиденко Н. М. Доля рукописної літературної спадщини П.І. Прокоповича (1775-1850) / Н. М. Демиденко: матеріали XVI Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених-істориків освіти, науки і техніки (Київ, 18 травн. 2011). – К., 2011. – С. - .

Анотація

Демиденко Н.М. Діяльність П.І. Прокоповича (1775-1850) у становленні та розвитку вітчизняної бджільницької науки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – Державна сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук України. – Київ, 2011.

Дисертація є дослідженням науково-практичної, освітньої, популяризаційної, діяльності видатного вченого-бджоляра Петра Івановича Прокоповича (1775–1850). Досліджено процес становлення його як вченого та особистості.

На основі вивчення значного масиву архівних та літературних джерел показано, що діяльність П.І. Прокоповича була спрямована на вирішення найголовніших соціально-наукових завдань. Встановлено, що з винаходом рамкового вулика з рухомими рамками на поч. XIX ст. П.І. Прокопович започаткував раціональне ведення бджільництва. Показано внесок у вивчення біології бджоли, інфекційних хвороб бджіл, організацію вирощування медоносних рослин.

Досліджено, що П.І. Прокопович започаткував у державі системну освіту з підготовки фахівців для бджільницької галузі, створивши у 1828 р. першу в Російській імперії і Східній Європі школу бджільництва.

Здійснений аналіз творчої спадщини П.І. Прокоповича дозволяє стверджувати, що його ідеї мали вирішальне значення для розвитку галузевої науки першої половини ХІХ ст., рушійним поштовхом для подальших відкриттів у бджільництві.

Ключові слова: П.І. Прокопович, бджільництво, науково–практична діяльність, медоносні рослини, інфекційні хвороби, наукова школа, дослідна справа.

Аннотація

Демиденко Н.М. Деятельность П.И. Прокоповича (1775-1850) в становлении и развитии отечественной пчеловодческой науки . – Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Государственная научная сельскохозяйственная библиотека Национальной академии аграрных наук Украины. – Киев, 2011.

В диссертации изложены результаты научной, педагогической, популяризаторской деятельности выдающегося отечественного ученого П.И. Прокоповича

Работа состоит из вступления, четырех разделов, выводов, приложений и списка использованной литературы.

Раскрыты актуальность и научная новизна диссертационного исследования, показана связь работы с научной темой и практическое значение полученных результатов; обоснованы цель, задачи, объект и предмет исследования, определены хронологические границы, методы исследования, приведены сведения об апробации и публикациях автора диссертации.

На основе анализа и научной разработки проблемы определены направления, требующие дальнейшего изучения.

В разделе I «Современное состояние изучения проблемы» проанализирована степень научной разработки проблемы, определены направления, требующие дальнейшего изучения. В результате анализа историографической базы исследования литература, посвященная жизни и творческой деятельности П.И. Прокоповича, поделена по хронологическому принципу на три группы: I группа – работы, написанные с 1828 по 1917 год; II группа – работы, написанные до 1991 года; III группа – современные публикации. Историографический анализ темы исследования показал, что деятельность П.И. Прокоповича не была предметом специального комплексного исследования. Выяснено, что значительное количество источников остаётся малоизученными и мало используются в научных трудах по истории науки и техники, что позволило определить направления диссертационного исследования.

В разделе 2 «Жизненный и творческий путь П.И. Прокоповича» собраны, обобщены и введены в научный оборот неизвестные и малоизвестные факты биографии и деятельности ученого. В результате характеристики жизненного и творческого пути ученого разработана периодизация : 1. Период становления П.И. Прокоповича как ученого-практика (1800-1827). 2. Период наивысшего

подъема научной и педагогической деятельности (1827-1850). Раскрыты условия появления выдающейся личности в науке и технике и её влияние на отдельную область наук. Отмечено, что становление П.И. Прокоповича как ученого осуществлялось в эпоху, когда правящие круги и русское дворянство находились в плену западноевропейской культуры, почти что все отечественные открытия того времени не находили на родине своевременного признания и поддержки. Осуществлён анализ основных факторов, сформировавших П.И. Прокоповича как учёного и личность. Изучение его жизнедеятельности и творческого пути позволило выяснить условия становления научного мировоззрения ученого, на формирование взглядов которого большое влияние оказала учеба в Киево-Могилянской академии (1786-1794).

В процессе диссертационного исследования установлено, что П.И. Прокопович, самоотверженно работая умственно и физически, изучив естественные науки, критически проанализировав взгляды известных отечественных и зарубежных авторитетных ученых в области пчеловодства, создал собственную науку о пчелах, достижения которой блестяще подтверждал многолетней практикой на своей опытной пасеке.

В разделе 3 «Основные направления научных исследований» показаны достижения ученого в области пчеловодства: изобретение рамочного (втулочного) улья у 1814 году, который положил начало ведения рационального пчеловодства. Отмечено, что улей П.И. Прокоповича получил широкое распространение как в России, так и в европейских странах. Изложены результаты изучения П.И. Прокоповичем медоносных растений, кормовой базы для пчел. Ученый-практик в вопросах улучшения медоносных угодий исходил из общих интересов народного хозяйства, подбирал растения, которые давали не только пищу для пчел, но и другую сельскохозяйственную продукцию. Освещены успешные исследования ученого в области лечения инфекционной болезни пчел – гнильца. Отмечено, что для лечения гнильца П.И. Прокопович применял простой и вместе с тем эффективный метод, который используется и в современной пчеловодческой практике: пчелы, изгнанные из ульев, зараженных болезнью и выдержанные два дня без еды, навсегда излечивались от гнильца. Проанализированы работы П.И. Прокоповича, посвященные изучению успешной зимовке пчел в омшаниках, которые обеспечивали сохранение пчелиных семей в суровые зимы. Также отражены достижения П.И. Прокоповича в изучении разных видов пчелиных маток (добрая; трутневая; матка старая; матка искалеченная; матка свищевая).

В разделе 4 «Образовательная и популяризационная деятельность П.И. Прокоповича» раскрыта деятельность школы пчеловодства, создана под руководством П.И. Прокоповича в 1828 г. За 52 года своего существования школа подготовила около тысячи пчеловодов. Установлено, что пасека, существовавшая при школе, была первой отечественной опытной лабораторией по пчеловодству.

Освещена научная деятельность последователей П.И. Прокоповича: И.С. Пономарева, Я.А. Костенецкого, А.И. Покорского-Жоравко, С.П. Велик-дана.

Показаны малоизвестные открытия П.И. Прокоповича, подтверждающие многогранность его таланта: бесколесный плуг, хлебожатвенная машина, устройство для плавания на воде и др.

Результаты исследования свидетельствуют, что жизнь и деятельность П.И. Прокоповича является примером самоотверженного труда, верного служения делу науки и образования.

Ключевые слова: П.И. Прокопович, пчеловодство, научно-практическая деятельность, медоносные растения, инфекционные болезни, научная школа, опытное дело.

Annotation

Demydenko N. M. The activity of P.I. Prokopovych (1775-1850) in the formation and development of native Beekeeping Science. - Manuscript.

The Thesis on the obtaining of the Candidate's Degree of Historical Science, pecialty 07.00.07-History of Science and Techniques.-State Agricultural Library.-Kyiv,2011.

The Thesis represents to be the study of scientific and practical, pedagogical, educative, instructive activity of an outstanding scientist and beekeeper Petro Ivanovych Prokopovych (1775-1850).The process of his formation as a scientist and a personality has been researched too.

Having studied a great deal of archival and literary sources, it has been revealed, that the activity of Prokopovych was aimed at the solving of main social and scientific tasks. It has also been ascertained, that due to the invention of the framework beehive with movable frames at the beginning of the 19th century, P.I. Prokopovych initiated the rational beekeeping. The great contribution of P.I. Prokopovych into the study of the Biology of bees, the contagious diseases of bees, the organizing of growing and study of melliferous herbs has been shown too.

It has been studied, that P.I. Prokopovych initiated the systematic education in the training specialists for beekeeping in the state, having created the first scientific school of beekeeping in Russian Empire and Eastern Europe.

The analysis of the creative legacy of P.I. Prokopovych allows us to state, that his ideas had the decisive meaning for the development of the sector science of the first half of the 19th century, and were the driving force for the further inventions in the sphere of beekeeping.

The key words: P.I. Prokopovych, bee-keeping, scientific and practical activity, melliferous plants, contagious diseases, scientific school, research work.